

Момчило ЗЕЧЕВИЋ*

БИБЛИОТЕКА „ХРОНИКЕ СЕЛА” САНУ

Хронике села, обнова и обликовање њихове библиотеке настали су као продужетак рада и дјела Јована Цвијића и његове школе, коју је заједно са њим засновао а после његове смрти 1927. и даље водио Јован Ердељановић. За почетак рада на овом пројекту била су издвојене знатна новчана средства Српске краљевске академије, односно Српске академије наука у уметности, како се она данас зове. Задатак школе био је макропроучавање појединих ужих подручја геоморфологије, антропогеографије и етнологије Балкана, као што су били пројекти „Доња Јасеница”, „Лепеница”, „Руднички крај”, „Тамнава”, „Купрешко Поље”, „Попово Поље” итд.

За 12 година рада ове школе током 1927-1939. године објављено је 27 књига, веома значајних за утемељење даљих проучавања ужих подручја и насеља на просторима југословенске државе, претежно оним на којима је живио српски народ.

У овим хроникама сачувана су бројна и драгоцјена сведочанства од значаја за историју насеља, за њихов настанак, затим за насељавање и поријекло, посебно за родослове фамилија, који најчешће досежу три вијека уназад. Искуство је показало да је рад на овим хроникама села и насеља од самог почетка био веома тежак и одговоран посао, међутим, резултати који су већ у самом почетку достигнути, били су заиста импресивни. Родослове из ове едиције, за чије је истраживачко утемељење била везана и САНУ од првог њиховог објављивања, па до новијег времена, како по броју, тако и по квалитету, данас ријетко која држава у Европи има. То се односи на читаву библиотеку, на богатство тема и садржаја у објављеним монографијама.

---

* Редовни члан ЦАНУ.

Од почетка рада хронике обухватају развој и живот села од првих трагова његовог настанка, па најчешће до времена када се о њима пише. Описују се сви значајни догађаји из привредног и друштвеног живота села, обичаји, истражује се поријекло становништва, родослови породица, школство, задругарство, спорт и др. У овој библиотеци се по некој традицији посебно обрађивало вријеме ослободилачких ратова, углавном почев од Првог српског устанка, мада су биљежени и ранији догађаји за чије се описивање користило, прије свега, народно предање. Успјешан почетак рада на хроникама прекинуо је Други свјетски рат.

Тек послје више од четири деценије прекида, опет је покушано оживљавање рада на хроникама у оквиру Института за проучавање села САНУ, чији је управник био Сретен Вукосављевић. Међутим, ова установа, као и ова њена иницијатива, били су кратког вијека, па је тек послје дужег времена нова иницијатива дошла ангажовањем Одбора за проучавање села САНУ, чији је предсједник био Радомир Лукић. Обновљен је рад на хроникама села и настављено дјело Јована Цвијића и његове школе већ почетком 1989. године. Тада је Одбор за проучавање села САНУ, у заједници са Заводом за проучавање културног наслеђа и развоја Србије, организовао састанак потенцијалних писаца хроника села у САНУ, на коме се окупило 67 писаца из Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине. Од тада до наших дана на хроникама је радило више стотина писаца, ментора и рецензената. Они су свој пожртвовани ангажман, лични ентузијазам и добровољност, супротставили оскудној материјалној основи, која је од почетка ограничавала боље резултате на овом пројекту.

Међутим, рад на изради сеоских хроника, који се данас све више приближава новој одредници – „Хронике насеља”, већ више година није под сводовима и стручном бригом САНУ, која, истини за вољу, као научна институција са бројним пројектима из области друштвених наука, није, изузев на самом почетку, финансирала монографије из овог пројекта. Данас се Савет и Уређивачки одбор хроника окупљају у просторима Културно-просветне заједнице Србије у Београду, гдје се рад са писцима и другим сарадницима води волонтерски, тј. без икаквих материјалних средстава. Могло би се рећи да се рад наставља захваљујући прије свега великој посвећености овом послу главног уредника ове библиотеке проф. др Петра Марковића, који је од првих дана обнове рада био блиски сарадник академика Радомира Лукића. Он и група његових истомишљеника бесплатно пружају стручну помоћ писцима хроника, брину о додјели ментора, дају савјете за рад у архивима, помажу путем упутстава,

рецензија и др., док је брига о штампању остављена самим ауторима и њиховим спонзорима.

Поред основне библиотеке „Хронике села” постоје и „Посебна издања”, као што су хронике градова, буна, братстава, личности, институција (школа, цркава, библиотека и др.). У вријеме док се радило у оквирима САНУ објављено је око 100 монографија, а данас библиотека „Хронике села” броји 368 села, 8 градова и 47 монографије из библиотеке „Посебна издања”. Чињеница да је само из Црне Горе у овим едицијама до сада објављено 39 монографија убједљив је разлог зашто данас расправљамо о овој значајној тематици за историју и културу Црне Горе. Није тешко закључити да би са одговарајућим интересовањем за ове послове знатно раније, оvdје у Подгорици, број урађених хроника са црногорских простора био већи. Можда ће то бити јасније ако наведемо само један дио наслова објављених хроника из Црне Горе: Слатина и Слатињани (Андријевица) – Р. Јелић; Веничка (Беране) – Ј. Зечевић; Вилуси (Никшић) – Ч. Булајић; Будимље (Беране) – Р. Губеринић; Трепча (Андријевица) – М. Васовић; Вруља (Пљевља) – В. Деспотовић; Бајкове Крушевице (Херцег Нови) – проф. др М. Р. Милановић; Пријевор (Херцег Нови) – Ј. Влаховић; Шушићи (Котор) – М. Шовран; Буче (Беране) – М. Јоксимовић; Полица код Берана (Беране) – проф. др Д. Вулетић; Озринићи (Црна Гора) – Н. Драшковић; Крушевица (Херцег Нови) – В. Муришић; Горња Велика и Полимље (Беране) – В. Оташевић; Мокрине (Херцег Нови) – Р. Радановић; Горње Леденице (Тиват) – Н. Драшковић; Кривошија (Тиват) – Б. Вучуревић; Комске свјетлости (Андријевица) и Коњуси (Андријевица) – проф. др Ј. Бабовић; Ровци (Црна Гора) – В. Булатовић; Вучетићи кроз вјекове (Црна Гора) – М. Вучетић; Тадићи (Пива) – Р. М. Тадић; Трешњево – завичај братства Вулевића – М. и З. Вулевић; Документа о Васојевићевској области 1861-1912 (Беране) – Р. Губеринић; Родослов Бабовића (Беране) – Р. и М. Бабовић; Пипери у Црној Гори – Д. Љумовић и др. Од градова у Црној Гори објављене су двије монографије: Рисан – првих хиљаду година, аутора Лазара Ј. Дробњаковића и Херцег Нови од Радисава Радановића.

Само из наслова ових монографија и помена њихових аутора, може се закључити да су настајали неорганизовано, иницијативом и ентузијазмом појединаца, готово стихијски, без материјалне подршке институција државе, као и значајније стручне помоћи. Међутим, треба признати да је њихово објављивање у оквиру ове библиотеке било значајан стваралачки подстицај. Несумњиво је да су ове хронике допринијеле да

многе чињенице из историје и културе буду сачуване од заборав, што и јесте њихова основна вриједност.

На крају овог кратког прегледа историјата библиотеке о хроникама села потребно је да кажем нешто и о упутствима која се већ деценијама дају њеним писцима, да лакше и боље испуне свој задатак. Њих је још скицирао 1897. године Јован Цвијић, допуњавали су их, према приликама Ердџановић, Лукић, Марковић и други сарадници који су бринули о овом пројекту. Данас су она врло инструктивна и значе велику помоћ писцима који су, као што знамо, најчешће аматери који овакве хронике пишу први пут. Упутства до којих сам дошао преко Културно-просветне заједнице, још увијек нијесу систематизована и обједињена, а састоје се из 3 прилога: 1) Предлог садржаја хроника; 2) Допуна Упутствима за писање „Хронике села”; 3) Подсетник о садржају монографије села. Навешћу неке важније дјелове из садржаја прва два прилога.

Писцима хроника села савјетује се да се прије свега држе периодизације, односно хронолошко-тематских цјелина, при организовању истраживања и излагања података до којих буду дошли: I Предговор; II Историјат настанка села од његовог првог помена до 1804. године; III Од Првог српског устанка до стварања југословенске државе 1918. године; IV Живот за вријеме Краљевине Југославије 1918-1941. и V Положај за вријеме Другог свјетског рата и у новој југословенској држави, почев од 1941. године до најновијег времена.

За сваки од ових периода сугерисан је и основни садржај на који треба обратити пажњу. Тако је за најранију историју потребно утврдити како је село настало, добило име, његове границе и географски положај, климатске одлике, поријекло становништва, просвјетне и културне прилике и њихове институције (школе, задруге, цркве), здравствене прилике, споменике материјалне и духовне културе, а посебно оне археолошког и средњовјековног поријекла. У одјелку од 1804. до 1918. године истраживање се усмјерава на политичке, привредне и социјалне прилике у селу, учешће становништва у устанцима и ратовима, затим на податке о просвјетним, културним, здравственим приликама, о развоју задругарства и сл.

За период Краљевине Југославије писци хроника се упућују да посебну пажњу обрате на организацију власти, развој школства и задругарства, оснивање културних група, читаоница и спортских организација. Међутим, захтјевније информације тражене су за период Другог свјетског рата, настанак и развој Социјалистичке Југославије. Усмјерена је посебна пажња на ослободилачку борбу и учешће у партизанским јединицама, ослобођење земље, обнову и развој села, нове објекте, домаће

културне и здравствене институције, описмењавање, задруге, електрификацију, изградњу путева, одлазак у градове и индустрију, у иностранство, на старење и пропадање сеоских домаћинстава, на значај инвестиција од радника из иностранства, на нови живот и обичаје, развитак културе, спорта, домаће радиности, туризма и др. Инсистирало се, такође, на опису промјена на селу које су у томе времену биле брзе и очигледне. Иако се у напоменама наглашавало да се писци хроника не морају чврсто држати дате периодизације, тј. да могу по своме нахођењу уносити нове теме и податке, који би изражавали посебности неког села или краја, ипак је Предлог садржаја хронике својом цјелином наводио писца да више пажње и простора поклони новијем времену, новој социјалистичкој држави, чиме се потврђује да је и овој пројекат, као и многи други из тога доба, био под будном паском владајуће идеологије и политике.

У посљедњем VI одјељку Предлога са насловом Прилози, прецизирани су сљедећи захтјеви које би требало да хроничар испуни: преглед броја домова и становника по хронолошкој и тематској периодизацији; списак учитеља, наставника и професора у школи од оснивања по редоследу службовања; затим ратника са основним подацима по ратовима и азбучним редом; попис факултетски образованих људи као и мјеста у којима живе; споменика културе по врстама и периодима. Од писаца хронике се даље тражи да попишу и лица која су им давала податке, да назначе литературу коју су користили, као и одговарајуће илустрације (фотографије, географске карте, писане документе и сл.).

На самом крају Предлога садржаја хронике дат је избор из литературе о историји села и привреди Србије на коју би се хроничари могли ослонити. Међу цитираним дјелима налазе се познате књиге о српском селу аутора Ф. Каница, С. Вукосављевића, С. Новаковића и др., а наведене су и неке хронике села на које би се приликом писања требало угледати. У цјелини, ова упутства о истраживању грађе и о начину обраде сеоских хроника, била су, од велике користи писцима – аматерима, којих је највише и било ангажовано у оквиру библиотеке Хронике села САНУ.

Допуна упутства за писање „Хроника села”, други је докуменат којим се жељело помоћи ауторима у њиховим несумњивим мукама и лутањима којима су били изложени радећи на овим пословима. Допуна је у првом дијелу садржала савјете писцима хроника како да обраде народну медицину, народну фитотерапију, обичаје, навике, болести, вјештину народног лијечење и израде љекова, тј. народну традицију лијечења људи и животиња. Помињу се народни љекари, надриљекарство (сеоске бабе, врачаре, бербери), народна бајања, вјеровања, обичаји и други облици

лијечења повезани са традицијом народне медицине. Посебно се истиче потреба обраде свега што је било везано за очување народног здравља, за афирмацију здравствене културе, те се траже одговори на стање хигијене у сеоским кућама, подаци о здравственим установама, љековитим травама, љековитим изворима и др.

Други дио Допуна за писање „Хронике села” садржи савјете око сакупљања и коришћења извора и података, при чему се као најважнији истичу: 1) сјећања и казивања добрих познавалаца села, његове историје и прилика у њему; 2) књиге и списи којима се описује живот, обичаји, настанак и развитак села, разни статистички подаци о становништву, пољопривреди и др. и, на крају анкета, коју треба спровести ради прикупљања података за израду хроника. Слиједи навођење „Потребне литературе” која се састојала од најпознатијих историографских књига и извора, подијелена на три периода: I до пада Деспотовине 1459; II Период Деспотовине, њен пад и насељавање 1459-1600; III Период насељавања послје 1698. све до 1945. године; IV период се односио на вријеме развитка села у Социјалистичкој Југославији. Иако недовољно инструктивна, посебно у погледу детаљнијег пописа извора и литературе која би писцима могла бити од помоћи и ова Допуна је значила корак ближе изради једног цјеловитијег пописа сугестија и захтијева са којима би писци хроника села морали бити упознати. До текста таквог садржаја ипак се дошло и он је дијелен писцима хроника под насловом „Подсјетник о садржају монографије села”. С обзиром на значај, могућу корист и помоћ коју би могао пружити будућим писцима тема из завичајне историје, без обзира на своју дјелимичну анахроност, овај Подсјетник дат је у цјелини на крају овог кратког прегледа историјата Библиотеке „Хроника села” САНУ, као посебан прилог.

О вриједностима ове врсте литературе која спада у један шири жанровски оквир завичајне историографије дато је доста оцјена у нашој данашњој расправи. Може се рећи да смо сви сагласни са највећим дијелом њеног критичког вредновања које су изrekli учесници данашње расправе у својим излагањима, почев од реферата колеге Делетића, који је на примјерима продукције завичајне историје у Васојевићима, на њиховој стручној, критичкој анализи, дошао до несумњивих и општеважећих оцјена. Све те оцјене које смо у расправи изrekli свакако се односе и на Библиотеку познату под називом „Хронике села” САНУ, те их не би понављао. Мислим да је корисније да скренем пажњу на основно питање наше расправе: хоћемо ли и можемо ли подржати продукцију завичајне историографије у Црној Гори и у институционалном смислу, организо-

вањем једног уређивачког одбора под покровитељством ЦАНУ и Историјског института Црне Горе. Такав одбор имао би задатак да стручном подршком методолошким и организационим упутствима, менторством, рецензијама, упућивањем на архивску грађу, литературу и другим облицима помоћи, охрабри будуће писце завичајне историје у Црној Гори и овој значајној дјелатности за историју и културу наших простора удахне нова усмјерења и нови квалитет. Озбиљна стручна помоћ овој литератури била би од несумњиве користи за њен даљи развитак, за досезањем већих вриједности, чиме би се лакше долазило и до материјалних средстава за објављивање, иако би и даље то питање остало брига аутора и њихових спонзора. Једно стручно тијело, образовано под покровитељством ЦАНУ и Института, свакако би привукло највећи дио писаца ове литературе, што би дало прилику да се оформи и једна специјализована библиотека попут ове чији сам кратки историјат и садржај изложио. Нама остаје нада да ће институције којима ћемо се обратити одговорити на овај изазов са разумијевањем и подршком.

ПРИЛОГ: ПОДСЈЕТНИК О САДРЖАЈУ МОНОГРАФИЈЕ СЕЛА

Наше село се брзо мијења и то из коријена и прилично хаотично, да они који у томе учествују не стижу ни да забиљеже шта се све и како промијенило, а камоли да добро промисле и оцене шта од створеног треба за потомке сачувати и од којих новотарија треба поштедјети, а шта бисмо за будућност већ сад могли створити. Отуда прворазредни културни и историјски значај има прикупљање грађе о друштвеном животу села јер је село својеврсна ризница наше самосвојне народне традиције која бесповратно нестаје, а да није ваљано проучена и оцијењена. Писање монографија о појединим сеоским насељима, као својеврсним живописима људи и заједница у одређеном времену и простору у којем би били принуђени да се „хране и од зла бране” – један је од начина да умни и племенити појединци допринесу очувању колективне културне баштине. Мада је свако село унеколико особено као, уосталом што су и писци монографија, без имало довођења у питање пожељних разлика, ваљало би због ширег и трајнијег културног интереса донекле уједначити садржај и начела прикупљене грађе о друштвеном животу људи на селу. Распоред прикупљене грађе и начин на који ће она у монографији бити описана и протумачена зависиће првенствено од писца и његовог познавања живота људи у селу, осјећања мјере и одговорности према истини, као и његовог дара да лијепо и језгровито каже истину тако да

она свакоме буде јасна али да никога не повриједи. Стога у овом смислу и треба схватити да се прошире и начелима која би ваљало поштовати да би монографије уистину постале културно добро а не само тужно свједочанство о једном времену у којем добре намјере нису производиле добре посљедице.

У монографији би требало да се нађе поуздана и вишеструко провјерена грађа која се односи на све стране друштвеног живота људи у селу од времена када има таквих података до данашњих дана.

Село је друштвено-просторна скупина историјски настала стварањем првих сталних насеља гдје се људи (у условима неразвијене друштвене подјеле рада) повезују у малу локалну заједницу у којој се углавном баве пољопривредом, станују са сопственом породицом у заједничкој кући и ступају у разноврсне непосредне друштвене односе, међусобно и са природом, стварајући особену сељачку (народну) културу. Као сложена цјелина село је састављено из сљедећих елемената који га не само сачињавају, него и одређују:

1. Природно-географски услови и просторне карактеристике сеоског насеља чине физички оквир сеоске друштвене заједнице, који више или мање погодују његовом развоју и најспорије се мијења.

2. Становништво које је настањено у селу, односно људи који у селу живе, чине најзначајнији елемент његове структуре јер они стварају сеоску друштвену заједницу и њену културу.

3. Привређивање је најважнија дјелатност људи у неком простору а у селу по традицији пољопривреда има првенство, и поред све већег значаја индустрије и других непољопривредних дјелатности.

4. Друштвене групе (међу којима је посебно значајна породица), друштвене установе, организације и удружења представљају донекле устаљене и кристализоване творевине у оквиру којих се одвија колективни и појединачни живот људи у селу.

5. Култура сеоске заједнице је духовни елеменат сеоског живота. Сеоску културу чине вриједности (идеали) које усмјеравају и осмишљавају дјеловање и понашање људи у селу и друштвена правила (норме) која их одређују. Вриједности и правила у свом јединству чине обрасце мишљења, дјеловања и понашања које људи васпитањем и заједничким животом више или мање усвајају, поштују и мијењају или разарају и крше.

1 Општи подаци о селу и људима у простору и времену

1. Означити географски положај села у ужем и ширем региону (уз опис приложити и карту).

2. Сачинити преглед историје села од времена када о њему постоје подаци у писаним изворима, забиљежити усмена предања о имену села и догађајима који су се у њему збивали. Посебно описати оне историјске периоде и догађаје који су имали већи значај, уопште или за село и људе у њему. Обратити пажњу на ужу и ширу околину дотичног села, на сусједна села и регион у цјелини. Општеисторијски преглед сачинити тако да се добије целовита представа о оним историјским периодима који су стварно цјелина за себе. У том смислу могао би се првенствено приказати период 20. вијека, затим вријеме балканских ратова и Првог свјетског рата, међународни период, Други свјетски рат и социјалистичка револуција, као и послератни развој и најновије појаве.

Користити различите и међусобно независне изворе (историјске студије, архивску грађу, мемоаре и сјећања учесника ако су још живи) уз ослонац на најпоузданије. Обавезно наводити изворе података. Вријеме освјетљавати кроз судбине људи из села.

II Природа и људи

1. Описати природно-еколошке оквире у којима људи у селу граде и живе, надморска висина, површина атара, рељеф и географски изглед простора у којем је село смјештено, климатске прилике (распон, температура, падавине, суше, поплаве, вјетрови, непогоде...).

2. Хидрографија: извори, потоци, ријеке, канали, баре, језера (у селу и околини описати њихов значај за живот људи).

3. Природна богатства и начин како се користе (љековите воде, руде, шуме).

4. Природне (физичке и хемијске) особине земљишта у атару села: врсте, бонитет (класа) и обрадивост земљишта и утицај на рад и живот људи.

5. Биљни и животињски свијет у селу и околини: врсте биљака и животиња, промјене флоре и фауне, поремећаји природне равнотеже (узроци и посљедице).

Користити географске и педолошке карте, метеоролошке, катастарске и друге податке и податке добијене разговором са добрим знанцима.

III Насеље и становништво

1. Просторни изглед и дијелови насеља: тип насеља с обзиром на груписаност (ушорено, груписано по засеоцима, трансверзално тј. друмско или уз неку другу саобраћајницу, раштркана), назив и опис засеока, величина насеља (дужина, ширина, површина), план насеља (саобраћај-

нице и објекти), комунална инфраструктура (водовод, канализација, расвјета, телефон).

2. Саобраћајна повезаност: унутрашњи саобраћај у насељу и атару (центар и засеоци, дјелови села и зоне у атару – потеси, шуме, утрине), саобраћајне везе са околним селима, са локалним и општинским центрима, са регионалним и републичким центром, квалитет и стање саобраћајница, учесталост веза...

3. Општа обиљежја становништва у селу: број становника по полу, старости, образовању, занимању и националности – по пописним годинама, описати рађања и умирања, склапање и разводе бракова, разлоге и размјере осамљености, самачка и старачка домаћинства...

4. Сеобе становништва: описати размјере и разлоге, правце и последице досељавања и одсељавања, као и односе досељеника и старосједјелаца, податке прикупити увидом у урбанистичке планове, редове вожње, пописне податке, посматрањем, разговором са зналцима прилика.

IV Привредни живот у селу

1. Пољопривредна, мјешовита и непољопривредна домаћинства у селу: њихов број, разлике у начину рада (обрада земље, ако је обрађују), начину потрошње, начину становања и провођењу слободног времена.

2. Пољопривредна производња: земљишни посјед (приватни и друштвени посјед, њихов однос с обзиром на удио у укупним обрадивим површинама, на величину и број парцела, на обрађеност), техничка опремљеност пољопривреде (процес механизације и хемизације), посебно обрадити специфичности пољопривредне производње у дотичном селу (ако постоји традиција производње у некој дотичног грани – ратарској, сточарској, воћарској производњи, индустријских култура, виноградарству, пчеларству, лову и риболову и сл., описати традиционалну организацију пољопривредних радова, мобе, позајмице спрега и сл. и упоредити са модерним облицима задругарства – кооперације); описати етапу СРЗ и како се она одражавала на сељака.

3. Непољопривредна дјелатност, запосленост и приходи изван пољопривреде, описати како почиње запошљавање изван пољопривреде (у граду, индустријским погонима у селу, у занатству, сезонски у иностранству).

4. Ако село има неку специфичну привредну дјелатност (печење креча, прављење ћумура, плетење корпи, кућна радиност, калемарство, туризам и сл.), описати њен значај за село и оне који се тиме баве.

Податке прикупити увидом у резултате пописа, у катастар и земљишне књиге, разговором са службеним лицима, познаваоцима прилика и посматрањем.

V Друштвене групе, установе, организације и удружења у селу

Село је некада било једна мало већа група (сеоска заједница), док данас све више је једна сложена скупина коју чине све већи број засебних група и установа, организација и удружења, што представља историјски формиран друштвени склоп односа људи у селу, међусобно и са ширим (глобалним) друштвом. Пажњу треба усредсредити на промјене старог, тј. традиционалног начина сеоског живота и разлике у односу на неке новије појаве у друштвеном животу нашег села.

1. Породица и родбина у селу: описати родбинске односе у селу, односе породица унутар родова (фамилија), типичне односе у породици (између жена и мушкараца, родитеља и дјеце, браће и сестара, односе брачних парова, ако их је више у истом домаћинству).

2. Сусједи (комшије) и пријатељи: описати сусједске односе у селу, односе међу пријатељима (најчешће разлоге, облике и посљедице дружења).

3. Мјесна заједница и друштвено-политичке организације: описати рад мјесне заједнице и мјесне канцеларије, као и активност друштвено-политичких организација у селу (Савеза комуниста, Социјалистичког савеза, Савеза омладине, Савеза бораца...).

Такође описати раније дјеловање политичких партија у селу и политичко понашање сељака (у вријеме избора и сл.)

1. Задруга: описати рад задружних организација у селу, од првих облика па до данашњих облика кооперације.

2. Школа: подробно описати рад школе и деловање учитеља у селу, од отварања прве школе у којој су се школовала дјеца из села (ко су били први писмени људи у селу) па све до данашњих прилика.

3. Дом културе (читаоница, биоскоп): описати рад ових културних установа (ако постоје) или однос сељака према овим установама у околини.

4. Здравствене установе (амбуланте, апотеке, ветеринарске станице): описати дјеловање ових установа и њихов утицај на стање здравља људи, али и на измијењен однос према здрављу животиња и здравственој култури.

5. Црква: описати дјеловање цркве и свештеника на вјерски и друштвени живот људи у селу, раније и данас.

6. Кафана: описати однос сељака према кафани и утицај кафане на промјене навика, понашања и мишљења људи у селу.

7. Спортске организације (клубови) у селу: описати спортско-рекреативне активности у селу прије појаве првих клубова (укратко описати правила најчешће упражњаваних традиционалних игара сеоске младежи), описати деловање клубова од оснивања до данас.

Податке о друштвеним групама, установама, организацијама и удружењима у селу сакупити непосредним увидом у документацију (нормативе, програме, извјештаје, архиве), разговором са активистима и осталим познаваоцима прилика, посматрањем...

VI Култура у селу

Култура је прије свега духовна страна живота, она унутарња снага која га осмишља и чини дубоко људским, чак и онда када је неподношљиво тежак и нељудски изобличен. У традиционалном селу преовлађује сељачка култура у којој вриједности (идеали) се кристалишу око земље и породице које су на највишој степеници вриједности љествице, док се правила понашања (норме) и сви облици мишљења и дјеловања (обичаји и морал) усредсређују на заштиту ових светиња сељачког друштва. У наше село све више продира култура из града, нарочито у она села која су граду ближа или су се на други начин нашла у таласу процеса индустријализације или модернизације традиционалног начина сељачког живота, који је почивао на тешком физичком раду људи и стоке и који је једва обезбјеђивао пуко преживљавање, а понекад ни толико. За људе у селу је посебно значајно продирање знања и сваколико просвјешћивање у чијој почетној фази је школа незамјењива. Међутим, из града у село не продира само оно што је за људе у селу добро и корисно. Понекад у село прије стиже оно што ни људима у граду ничег доброг не доноси, али у селу још разорније дјелује растварајући вриједности, правила и обрасце понашања који су вјековима осмишљавали и уређивали живот и њихове међусобне друштвене односе. Свједоци смо понекад хаотичног стања у међуљудским односима које ствара околност да су стари идеали, обичаји, морал и култура уопште разорени и одбачени а нови још нису створени и усвојени, тако да се у извјесној мјери може говорити о својеврсној кризи идентитете (кад појединци или читаве групе не знају ни ко су они ни шта су, куда иду и одакле долазе).

1. Опште вриједности (идеали) сеоског живота: описати ставове људи према земљи, пољопривреди, породици, школи (знању), према животу у селу и граду, оцјене старијих и млађих о највећим вриједностима

живљења. Како сељаци изражавају свој смисао за лијепо? Шта се сматра лијепим? Које врсте умјетничког изражавања постоје у селу (музика, сликање, књижевност, вајарство и сл.).

2. Сеоски обичаји и морал: описати како се испољавају, ко их упражњава, како се мијењају типични обичаји везани за важне животне догађаје (рођење, женидба, склапање брака, смрт), обичаје везане за пољопривредне радове (сјетва, жетва, бербе и сл.), вјерске обичаје (кућна и сеоска слава, литије и др.), остале пригодне обичаје (везане за одлазак у ЈНА, усељавање у кућу, рођендане, завршавање школе, запослење, успјех у послу и сл.).

Посебно описати кршење права, обичаја и морала, распрострањеност и посљедице разних негативних појава: криминалитет (убиства, разбојништва, крађа, проневјера и др.), алкохолизам, наркоманија, проституција, туче, скитња, просјачење и остало.

3. Сеоско обавјештавање: описати како се људи у селу обавјештавају о догађајима у овом и околним селима, о збивањима у општини, у ширем друштву и свијету.

Посебно описати утицај штампе, радија и телевизије на мишљење и понашање људи у селу и промјене њиховог свакодневног живота и традиционалне сеоске културе.

4. Посебно поглавље треба посветити улози цркве и манастира у одржавању Срба и многих народних обичаја.

VII Опште методолошке напомене

Онај ко пише монографију неког села мора претходно добро упознати људи и прилике у њему. Неопходно је дуже непосредно посматрати спонтано понашање људи у најразличитијим животним ситуацијама и разговарати са добрим познаваоцима сеоских прилика, даровитим посматрачима и приповједачима („сеоским паметарама”), са истакнутим учесницима друштвених збивања. Пожељно је, међутим, да се разговара не само са угледним и образованим него и са „простим”, неписменим и сиромашним људима, са „негативцима” (коцкарима, алкохоличарима, беспосличарима, са „лаким женама”) и осталима.

Не треба поклањати безрезервно повјерење ниједном податку, али ниједан не треба унапријед одбацити, јер нема апсолутно „поузданих” или „непоузаних” извора. Зато, по могућству, треба користити различите и међусобно независне изворе података и ослањати се првенствено на оне најпоузданије (то су обично писани извори и подаци из „прве руке”).

У биљешкама испод текста обавезно треба наводити извор података да би их свако могао провјерити.

Онај ко даје податке морално одговара за њихову истинитост, али онај ко их употребљава и објављује одговара за истинитост и за њихово дејство на појединца и друштвену заједницу. Ниједан податак, дио монографије или монографија у цјелини, не смију на било који начин угрожавати интересе, част, достојанство и осјећање људи – ни оних који дају податке, ни оних на које се они односе. У том смислу деликатне податке треба посебно провјеравати и саопштавати на дискретан начин, јер истински вриједно дјело културе не мора увијек бити препознатљиво по личним и локалним обиљежјима, али у сваком случају мора одговарати истини. Култура и наука ни у једном случају не смију ићи против човјека уопште нити против појединца. Они морају служити општим интересима људи и сам преко тога свим појединцима, одупирући се претварању у слијепо оруђе једних против других. Зато треба да је што више могуће искључити сопствене интересе, предрасуде и жеље, чак и онда кад су субјективне намјере најбоље. Праву мјеру ових ствари није лако пронаћи. Али и овдје ће поред опште тактичности помоћи добро познавање људи и прилика.

Овај подсјетник не треба схватити као завршену листу питање о друштвеном животу села него као подстицај за самостално трагање за свим оним што је за дотично село не само типично, него и особено. Подразумијева се да ће добри зналци умјети да уоче све што је за неко село и људе у њему важно, а пожељно би било да то кажу једноставним и лијепим народним језиком који је (као и село) угрожен оним што му је страно – бесмисленим фразама и туђим неразумљивим изразима.

ТЕХНИЧКЕ НАПОМЕНЕ

Монографију би ваљало опремити разним илустративним прилозима као што су фотографије (панораме села, типичних старих и нових кућа, народних ношњи, карактеристичних објеката, важних догађаја и сл.), затим табелама статистичких података, спискова ратника изгинулих у ослободилачким ратовима (балканским, Првом и Другом свјетском), биографије знаменитих појединаца из села и др. Треба приложити стара документа о имовинским односима, преписке сеоских изборних судова, уговори, увјерења и сл. Корисна би била кратка биографска биљешка о писцу монографије. Пожељно би било да се рукопис прије објављивања да на читање извјесном броју људи који познају прилике у дотичном селу, како би се на основу њихових примједби отклониле могуће слабости текста.

НАПОМЕНА

Коришћени су подаци из монографија Библиотеке „Хроника села” САНУ, као и из следећих чланака: Милош Немањић, Марија Бишоф, *Заборављене хронике села*, Политика, 10. октобар 2005; Петар Ј. Марковић, *Искра и за утуљена огњишта*, Задужбина, Београд 13. децембра 2005.

Momčilo ZEČEVIĆ

EDITION „CHRONICLE OF VILLAGE” BY SANU

Summary

Short history of contents and evolution of edition „Chronicle of village” is give and is in connection with SANU (Serbian Academy of Science and Arts – SASA). In this frame it has risen and as its project it realised important results. For a long time this edition is out of doors of Academy and its editorial offices is formal in connection with Union of education and culture. Results of this edition are specially appointed as well as way of work and its substance. Up to nowadays, 358 monographs of village are edited, as well as, 8 monographs of town and 47 books from edition „Special edition”. 39 monographs related to Montenegro is also edited. Instructions for regulation work with monographs related „Chronicle of village” are given at the end as supplement of this historical review.

